

Размова са старым шляхціцам

(Распавядзе Хруль Іосіф Іосіфавіч, 1929 г. н., запісана на Вялікадзень 2010 г., працягласць запісу каля 3 гадзін. Запісаў, апрацаваў, пракаментаваў і напісаў уводны артыкул Леанід Лаўрэш.)

Хруль герба Праўдзіц

Шляхціц гэтага роду **Лаўрын Хрулевіч** ўпершыню ўспамінаецца ў "Перапісе войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 г." сярод шляхты "двора господарскага лідскага" у шэррагу тых, хто "того ж двора бояре, котрые людзі не маюць самі по-винни головами ку службес ехати". Тое, што Лаўрын мае прозвішча "Хрулевіч" кажа аб tym, што ён сын Хрула і такім чынам мы маем права лічыць род Хрулёў лідской шляхтай з XV ст.

Герб "Праўдзіц"

"Крестоприводная книга Великого Княжества Литовского 1655 г." дае нам прозвішчы двух Хрулёў у Лідскім павеце: "Валентин Савастянов сын" і "Самойло Хриштопор сын", з якіх апошні з'яляеца продкам аўтара гэтых успамінаў. Менавіта ён – **Samuel Chrul s. Krzysztofa** пачынае радавод Хрулёў які захоўваеца ў віленскіх архівах (F 391-1-509 „Rodowydz szlacheckie Chrulyw h. Prawdzic, pow. Lidzki). Важна, што пра сына Самуэля Хрула – **Эліаша** у гэтым радаводе пададзена інфармацыя, што свой маёнтак ён атрымаў ад бацькі ў 1677 г. Такім чынам калі Laўryn Хруль ў 1528 г. не меў значнай маёмесці, дык ужо праз 130 гадоў, Самуэль Хруль у сярэдзіне XVI ст., меў маёнтак. Найбольш верагоднай магчымасцю для шляхціца значна палепшыць свой маёмесны стан была ўдалая

войсковая служба.

У дадатку да гярбоўніка Кампара Несецкага Ян Бабровіч пісаў, менавіта што Стэфан і Казімір Хрулі ад лідской шляхты падпісалі акт канфедэрацыі ў Алькеніках у 1700 г. і дадае, што даўні аўтары пра іх не пішуць. Аднак у якім святастве быў Казімір з Самуэлем Хрулём, невядома.

У спісе лідской шляхты за 1765 г. верагодным прадстаўніком апісанай галіны роду з'яляеца **Юзаф Хруль** (верагодна Едкі), сярод яго суседзяў па Лідской парафіі таксама фігуруюць Міхал і Леан Хрулі (з Калясішчай), і Антон, Эліаш і Міхал Хруль з Чэхаўцай.

Новыя расейскія ўлады адразу прызналі шляхецкі стан апісанай галіны роду Хруль. З "Коннотационнага реестра Віленскага Дворянскага Депутатскага Собрания для записі утврэдженых в дварянстве с 3.III.1798 г. по 20.II.1799 г." даведваемся, што **Вінцэнт** сыну **Юзафа** з пасці **Даўгялы** шляхецкае паходжанне было пацверджана прывілеем ад 3.XII.1798 г.

Юзаф Хруль разам з унукам Вадзімам - магістрам інфарматыкі, дактарантам Кааштанскаага тэхнічнага ўніверсітэта

433 Rewizska skazkarok 1864) месцічамі Ліды з'яўляюцца ўжо 5 сямей. На лідскіх гарадскіх могілках да нашага часу захаваліся магілы гэтых сямей. Каля 1880 г. у горадзе па вул. Віленскай з'явілася майстэрня Балыслава Хруля па вырабу помнікаў. Пасля смерці Балыслава майстэрня кіравала яго жонка Анэля Хруль з Малеўскіх.

Дзед аўтара ўспамінаў – **Марцін** сын Марціна (1820? – 1887) ёсць і ў спісе лідской шляхты 1845 г. (Zesp. 391, inw. 9, vol. 20 s. 13). **Марцін** сын Марціна разам з жонкай Эміліяй валодалі 40 дзесяцінамі зямлі ў ваколіцах Едкі і Воўкаўчы.

Акрамя Марціна, Марцін і Марыяна мелі сына Віктара які у сваю часу меў сына **Адама**, пра якога ўспамінае аўтар мемуараў. У спісе лідской шляхты 1891 г. уладальнікам 25 дзесяцін зямлі ў ваколіцах Воўкаўчы быў **Адам Хруль** (37 гадоў) з жонкай Марыяной з Даўгялаў (30 гадоў) сынам **Тэафілам** (7 гадоў) і трывамі дочкамі, пазначана што гэта сям'я стала жыла ў Пагародна. У тым жа спісе ёсць родны дзядзька аўтара ўспамінаў **Ян Хруль**.

У 1911 г. у Радунскім дэканате пачаліся сур'ёзныя хваляванні з нагоды спроб летувізациі парафій з боку часткі парафіяў (у асноўным з Заба-

лаці) і часткі ксяндзоў летувіскага паходжання. Летувіская газета "Viltis" надрукавала вынікі апытаўніцтва жыхароў Радунскай парафіі пра родную мову. З даследавання вынікае, што ваколіца Воўкаўчы мела 6 хат, дзе жыло 25 чалавек, у гэтай ваколіцы шляхта называла роднай мовай толькі беларускую, у адрозненні ад суседзяў, якія роднай лічылі і польскую (Kurjeg Wilenski, 1911 – № 9(129)). А 11 лютага 1918 г. усе жыхары ваколіцы падпісалі зварот да польскага ўраду, у якім выказалі пажаданне жыць у польскай дзяржаве: "Мы, палякі якія спрадвеку жылі ў ваколіцы Воўкаўчы Радунскай парафі... з дзеда – прадзеда былі, ёсць і будзем палякамі. Звяртаемся да Цябе, Дастойны Урад з просьбай уратаваць ад небяспекі. Немцы з летувісамі..., не пытаючысяволі народа..., ствараюць тут нейкую літоўскую дзяржаву... Мы жыхары гэтага краю не жадаєм летувіскай дзяржавы а жадаєм злучэння з нашай сапраўднай радзімай Польшчай" (http://www.xxwiek.pl/dzien/1918-02-11/Wolkowicze_Prosha_mieszkancow_o_prylaczenie_ziemi_litewskiej_do_Polski/ 9006).

Як бачым, чын генерала Люцыяна Жалігоўскага, які прац 2,5 гады ўтварыў "Сярэднюю Літву", меў тут моцны падмурок.

Пра вялікі лідскі пажар 1891 г.

– Пра гэты пажар¹ мне расказваў мой бацька (1880 г.н.). Гэты пажар пачаўся ад дома, які стаяў недалёка ад праваслаўных могілак². У гэтым доме дзеци гулялі з мышкой, мышка схавалася ў кастрыцы. Каб злавіць мыш, кастрыцу падпалил, пачаўся пажар, які хутка перакінуўся на ўесь горад. Праз некалькі гадзін на конях прыехалі тушыць пажар пажарнікі з Вільні. З-за дыму

¹ Вялікі пажар 1891г. знішчыў 444 дамы і каля 600 нежылых будынкаў. Аднак гэты пажар прывёў да таго, што ў горадзе пачалі будавацца мураваныя дамы.

² Тагачасная вуліца Віленская, могілкі з царквой існуюць да нашага часу.

³ Вуліца Віленская Сувальскай стала на пачатку 1920-х гадоў.

⁴ 12 кіламетраў на поўнач ад Ліды.

⁵ Зараз ужо знікла і гэта вёска.

⁶ Вёска за некалькі кіламетраў ад Ліды.

нічога не было бачна, таму віленскіе пажарнікі сталі на пачатку вуліцы Віленскай, які раз каля таго дома дзе пажар пачаўся. Яны спыталі ў людзей, ці прамая вуліца далей. Да-знаўшыся, што не зусім прамая, паехалі праста ў агонь і дым у цэнтр горада. Ліда выгра-рала тады ўшчэнт. Гарэла сутак двое, згарэла ўся Сувальская ... Мне ў дзяцінстве было вельмі цікава, што на конях пажарнікі прыехалі Ліду тушыць з Вільні.

– **А дзе вучыўся Ваш бацька?**

– Ён вучыўся ў павятовай дварянскай вучэльні ў Лідзе. Ён застаўся без бацькі (майго дзеда) у 5 гадоў. Нейкіх падрабязнасцяў пра яго вучобу не ведаю.

Пра фальварак

– **А дзе жылі?**

– Сядзіба была харошай ... Гумно было 40 аршын даўжынёй.

– **Дзе эта было?**

– Мой дзед (прыкладна 1840 г.н.) жыў у ваколіцах

Хата Марціна Хруля ў Едках

– **А пра сядзібу ў Воўкаўчыах, там было гумно ў 40 аршын, а што янич?**

– Пра ту ю сядзібу я да-кладна знаю, што там вось та-кое гумно было вялікае, канюшня была з вазоўняй, для кароў памяшканне, для авец, аборай яго называлі, што янич... Свіран быў для зборжжа, ён быў двухпавярховы, і для такой гаспадаркі ён быў не малы, з балконам і... быў не столь, а я называлі – заход. Добры быў свіран. Быў пабудаваны без пілы. Сякераі рубленыя вуглы. Ніжні паверх – было 6 за-секаў, ну такіх... да 3 тон кожны. І дом быў такі, як у Едках, вялікі, але ён згарэў. Стаяў ён у Воўкаўчыах трохі не ў тым месцы, дзе пазнейшы дом наш стаяў, на гэтай жа пляцоўцы, але метраў за 50 ад пазнейшага дома.

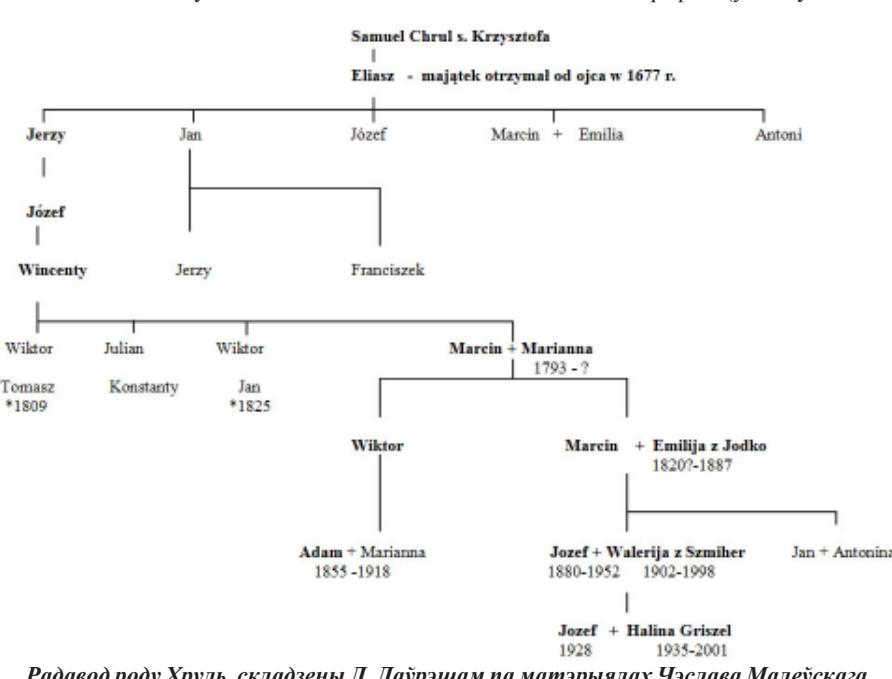
– **Колькі было зямлі?**

– У дзеда ў Воўкаўчыах недзе каля 70 гектараў ворыва. Але гэта не значыць што яна было адразу. У яго было гектараў 30 напэўна. Астатніе ён, дзве гаспадаркі, прыкупіў і атрымалася нешта пад 70. Яшчэ адна гаспадарка была ў Едках, і яна так дасталася.

– **Як дзеда звалі?**

– Дзед Марцін... Жаніўся ён ужо ў гадах. Не меней 40 гадоў, відно па сям'і. Жонка ў яго была Эмілія Едкаўна, з роду Едак. У яе два браты былі.

(Працяг у наст. нумары.)

Радавод роду Хруль, складзены Л. Лаўрэшам па матэрыялах Чэслава Малеўскага

Размова са старым шляхцікам

(Распавядзе Хруль Іосіф Іосіфавіч, 1929 г. н., запісана на Вялікадзень 2010 г., працягласць запісу каля З гадзін. Запісаў, апрацаваў, пракаментаваў і напісаў уводны артыкул Леанід Лаўрэш.)

(Працяг. Пачатак у папяр. нумары.)

- У яго быў 4 работнікі. Якія даходы атрымліваў?

- Я сам не разумею, як ён выкручваўся. Зямля была раскідана, як у вёсках. Але ж у вёсках хоць быў шнур – табе, мне, другому і трэцяму, а ў яго быў такія дробныя надзелы, што яго 70 гектараў быў падзелены амаль што на 200 дзяляк.

- Аднак!

- Як можна было гаспадарку пры гэтым весці хоства!

- Дык, гаспадарка ў Войкавічах быў арэндзе?

- Так, десяткі гадоў у арэндзе. Дзед жыў у Едках, дзе гаспадаркі весці быў не ў стане. Дык гаспадарка ў арэндзе і дабівалася. Ты ўяві, складзена са шматкоў і яшчэ ў арэндзе сколькі часу.

- А колькі ўраджаю арандаторы аддавалі гаспадару?

- Знаеш, дзе як. Бывала што і палову аддавалі, а ў нашым выпадку, калі не было каму прыглядваць, была дамоў агульная, аддавалі меней і 5 рублёў падатку ў год плацілі пры цары.

- А колькі можна было з вашай гаспадаркі зарыць у год?

- Такая запушчаная сельская гаспадарка быўа ў гэтых месцах! Я яшчэ малы быў, спытаў у бацькі: "Чаму ў Яна Гейштафта такое дробнае вымалачанае жыта?". А бацька кажа: "Яно ўсё было такое. А Ян нікі не можа прыладзіцца да новага часу. Пайшло новае насенне, жывёла пайшла іншых парод, а ён не можа, у яго і конікі малыя, і кароўкі малыя, і збожжа малое". А Ян Гейштафт жыў неяк з гаспадаркі, не так ужо і кепска жыў. А ў бацькі была жывёла добрая, карова была 600-700 кг, гэта ўжо нешта!

- Колькі ў год зборжжа прадавалі?

- Зборжжа мала, у асноўным жывёлу. Гектар, у сяроднім, жыта мог даць, пасля лубіну, цэнтнеру 50, але гэта раз у два годы... ратаваў лубін.

Я, ужо пасля вайны, спытаў неяк у цёткі: "Чаму вашы мужыкі курылі самасад?" Абодва курылі. Гэта была дзяржаўная справа: гарадка, тытунъ, нельга было вырошчваць, строга сачылі. А яна кажа: "Я тытунъ высаджвала, дзе небудзь сядр жыта". А там быў такі непраходны хутарок Татаршчына, сядр балота, дык і кажа: "Пакуль жыта ўбіраць, я тытунъ убіру". А тытунъ быў дарагі, малы пачак, недзе грам 100, быў 80 грошоў. Вось яна там тайком, ціхеняка, маўчком... але была разумная жанчына. Камандавала яна ўсім.

- Якія - не будзь газеты ваш бацька выпісваў?

- Нашы выпісвалі сельскагаспадарчую газету "Plien", з Варшавы, і яшчэ ішлі нейкія сельскагаспадарчыя часопісы, я іх любіў глядзець.

- А радыё было?

- Было 4-х лімпавае радыё. Яно і вайной працавала, але цяжка было з батарэмі. Батарэя для яго быў – дзве сухія і акамулятар. Да вайны польскіх станцыя слухалі - Вільнія, Варшава, Кракаў, Чанстахова ішала, а вайной я асабліва запомніў перадачу "To mowii London", Суседзі любілі прыйсці паслушаць Лондан.

- А калі купілі прыёмнік?

- Колькі сябе памятаю – быў заўсёды. Часу сядзець каля яго не было. Але я юключыў музыку якую, калі Адам Хруль прыйдзе паслушаць.

- А што пра бацьку свайго расказаце?

- Бацька халасцячыў, халасцячыў і нахаласцячыў амаль 50 гадоў. Дык, у такім узроце і выбіраць не было з каго. Узяў 20-гадовую, маю маці.

- Давайце падрабязней пра ваших бацьку паразмаўляем, у якім годзе ён у Амерыку ездіў?

- Быў там адзін год, вярнуўся ў 12-м годзе. Быў у Бостане, па ўсаму відаць, што там добра было. Ен працаваў на місакамбінаце, ну рабочым простым, гаварыў, што мяса ў каўбасную машыну віламі закідваў. І за год зарабіў такую гаспадарку, якую тут ужо меў. Больш за 1000 царскіх рублёў прывёз. Сястра Клементына ў Лідзе замуж выходзіла, патрэбна было вярнуцца. Вярнуўся, як раз гроши быў патрэбны на вяселле сястры. Хацеў яшчэ купіць фальварак Крэцавічы між Пашкавічамі і Петрапунічамі, гектараў 30 з лесам. Але не атрымалася. Аднак сястры дапамог капітальна, выдаў замуж, і маладыя ўзялі ў арэнду фальварак Парадунь. Там іх застала вайна і за вайну з гэтай гаспадаркі яны зарабілі, каб купіць сабе фальварак Надзею, 70 гектараў.

- А чаму ў Амерыку паехаў, сябры пакіпілі ці як?

- Яму ўжо было за 30. Ні будаваў чыгунку, ну гэтую, навеяшую

- Так, Балагое – Палацк – Сядлец, наш участак з Маладзечна на Масты.

- Працаваў, зямлю вазіў, плацілі добра. Яго швагер, старэйшай сястры муж, ён быў падрадчык, зямлю, камень вазілі. А бацька ў яго працаваў. Жыў у Едках з братам, які ўжо меў сям'ю. Потым з братам яны падзялілі гаспадарку.

- Брату сямейнаму пакінуў распрацаваны фальварак у Едках, пад Лідай, усё ж цэнтр павету, усё блізка, тая ж чыгунка. А сам, з малодшай сястрай Клементынай паўшоў на балота, у Войкавічы. Дарогі цяперашнія на Радунь не было, сувязі з

Лідай не было. І вось адзін раз прыйшоў з работы, вечарам, а сястра кажа, што едуць троє хлопцаў у Амерыку. З іх адзін быў блізкі сябар дзяцінства, Юзаф Падэйка. Пайшоў развітаца, пасядзелі, пагаварылі, і вырашыў і сам ехаць. Проблем не было, быў броши на дарогу. Агенты падбіralі рабочую силу, і трэба было толькі за дарогу плаціць. Арганізацыю яны браў на сябе. Ну прыйшоў дамоў, узяў колькі пар блязіны, тое-сёе, і пайшоў.

- Было 4-х лімпавае радыё. Яно і вайной працавала, але цяжка было з батарэмі. Батарэя для яго быў – дзве сухія і акамулятар. Да вайны польскіх станцыя слухалі - Вільнія, Варшава, Кракаў, Чанстахова ішала, а вайной я асабліва запомніў перадачу "To mowii London", Суседзі любілі прыйсці паслушаць Лондан.

- А калі купілі прыёмнік?

- Колькі сябе памятаю – быў заўсёды. Часу сядзець каля яго не было. Але я юключыў музыку якую, калі Адам Хруль прыйдзе паслушаць.

- А што пра бацьку свайго расказаце?

- Бацька халасцячыў, халасцячыў і нахаласцячыў амаль 50 гадоў. Дык, у такім узроце і выбіраць не было з каго. Узяў 20-гадовую, маю маці.

- Давайце падрабязней пра ваших бацьку паразмаўляем, у якім годзе ён у Амерыку ездіў?

- Быў там адзін год, вярнуўся ў 12-м годзе. Быў у Бостане, па ўсаму відаць, што там добра было. Ен працаваў на місакамбінаце, ну рабочым простым, гаварыў, што мяса ў каўбасную машыну віламі закідваў. І за год зарабіў такую гаспадарку, якую тут ужо меў. Больш за 1000 царскіх рублёў прывёз. Сястра Клементына ў Лідзе замуж выходзіла, патрэбна было вярнуцца. Вярнуўся, як раз гроши быў патрэбны на вяселле сястры. Хацеў яшчэ купіць фальварак Крэцавічы між Пашкавічамі і Петрапунічамі, гектараў 30 з лесам. Але не атрымалася. Аднак сястры дапамог капітальна, выдаў замуж, і маладыя ўзялі ў арэнду фальварак Парадунь. Там іх застала вайна і за вайну з гэтай гаспадаркі яны зарабілі, каб купіць сабе фальварак Надзею, 70 гектараў.

- А як ён жаніўся?

- Жаніўся ў 25-м. Ужо не было каго і браць. Яму пасаг жончын не патрэбен быў. "н ужо быў вырашыў і не жаніцца. Вырашыў пры сястры працаць, з сястрай Клементынай у сям'і быў добрых адносін ўсё жыццё. У вайну нешта з неміцамі не пададзі. Ну, немцы любілі добрых гаспадароў. І падаткі трэба было плаціць. А што ён тут мог адзін? Ну пазачынья ўсё і пайшоў да сястры. Потым, казаў, памяняліся жандары. У Пелясе яны стаялі. Калі памяняліся яны, прыехаў немец – жандар да суседа і сказаў, каб знайшоў Хруля, і каб ён ехаў гаспадарыць. "Мы знаем, ён з нашымі папярэднікамі не ладзіў, з намі ён паладзіць". Жанлары ў Пелясе жылі як у раі. 12 чалавек іх там стаялі, кармілі іх, пайлі ўсёй акругай.

- А чаму ў Амерыку паехаў, сябры пакіпілі ці як?

- Яму ўжо было за 30. Ні будаваў чыгунку, ну гэтую, навеяшую

- Так, Балагое – Палацк – Сядлец, наш участак з Маладзечна на Масты.

- Працаваў, зямлю вазіў, плацілі добра. Яго швагер, старэйшай сястры муж, ён быў падрадчык, зямлю, камень вазілі. А бацька ў яго працаваў. Жыў у Едках з братам, які ўжо меў сям'ю. Потым з братам яны падзялілі гаспадарку.

- Брату сямейнаму пакінуў распрацаваны фальварак у Едках, пад Лідай, усё ж цэнтр павету, усё блізка, тая ж чыгунка. А сам, з малодшай сястрай Клементынай паўшоў на балота, у Войкавічы. Дарогі цяперашнія на Радунь не было, сувязі з

Лідай не было. І вось адзін раз прыйшоў з работы, вечарам, а сястра кажа, што едуць троє хлопцаў у Амерыку. З іх адзін быў блізкі сябар дзяцінства, Юзаф Падэйка. Пайшоў развітаца, пасядзелі, пагаварылі, і вырашыў і сам ехаць. Проблем не было, быў броши на дарогу. Агенты падбіralі рабочую силу, і трэба было толькі за дарогу плаціць. Арганізацыю яны браў на сябе. Ну прыйшоў дамоў, узяў колькі пар блязіны, тое-сёе, і пайшоў.

- А сям'ю і г.д.

- А пра паўстанне 1863 г. у сям'і гаварылі?

- Мая сям'я была наўнога за мяне старэйшая, мне ўжо не было адкль што даведацца. Дзед узелу ў паўстанні не браў... Гаварылі, што многа маёнткаў было канфіскавана царом тады... Быў адзін Гейштафт Ежы, ён быў малодшы за дзеда. Бацька, калі прыезджала ў Войкавічы (там сядзелі пасэсары), дык заходзіў да яго, ну каб пераначаваць, паміж імі быў сувязі яшчэ дзядоўскія... ну дык ён прымаў удзел ў паўстанні.

- Ну яшчэ ў канцы 19 стагоддзя. У Гародна, памоему Патоцкі¹⁰ быў гаспадар, Патоцкі тут не жылі, жылі ў Парыжы. Але пад Беластроем і ў Гарадзенскай і Віленскай губернях усе былі іх маёнткі, так, што маглі яны па гэтых дзвюх губернях праехаць толькі па сваёй тэрыторыі. Яны ў тры гады, можа, раз прыезджалі, так паглядзець. Потым яны началі прадаваць усё пагалоўна, пайшла распрадажа.

- Гэта жонка Адама Хруля ракала майму бацьку. Ну і руках Хруля была ўся бухгалтэрства. І ўся распрадажа ішла цераз него. Яго і канома. А пасля прадажа Патоцкія прыслалі рэзвізію. І ён кінуў сям'ю, і драпануў у Амерыку. Тады было свабодна. У Германіі сей на карабель і падехаў. Ён у Амерыцы адрэзу арабудаваў два трохпавярховыя дамы, адсюль павёз чамаданыкі грошай Патоцкіх. Ну і свае гроши меў. Яго жонка расказала, што ў Гародна яны жылі "не горш за Патоцкіх". Усе меў ад Патоцкіх, нават соль. І атрымоўваў годную зарплату.

- А яго сын вучыўся ў Вільні і далучыўся да рэвалюцыйнера?

- Так. Гэта было потым. Адам пакінуў сям'ю. А што сям'я было рабіць? Яна забрала дзядзец і пераехала сюды ў Войкавічы. І бацька мой з Едак сюды пераехаў. Жылі яны цераз плот. Яна была Даўгялянка, у дзявоцтве – Марыя Даўгяла. Адам нейкі час працаў ў Амерыцы настаўнікам.

- Мей адукцыю?

- Ну, так. Дзе вучыўся, не ведаю. Ну, а далей ён адкрайку¹¹ у Амерыцы фабрыку шакаладу. Ён дзесяцам сюды прыслалі гроши, на вучобу, канктыкты быў. На гэтяя гроши

адзін з сыноў Адама – Тэафіл атрымаў у Варшаве вышэйшую адукцыю харчавікі, і бацька яго тут жа забраў у Амерыку. Бацька яму адрэзу падрыхтаваў шакаладны цэх, і ён

Размова са старым шляхцікам

(Распавядзе Хруль Іосіф Іосіфавіч, 1929 г. н., запісана на Вялікадзень 2010 г., працягласць запісу каля З гадзін. Запісаў, апрацеваў, пракаментаваў і напісаў уводны артыкул Леанід Лаўрэш.)

(Працяг. Пачатак у папяр. нумары.)

- **А пра род ваши што расказваў?**

- Расказваў, пра герб наш расказваў, паказваў герб таксама. Але нейкай таго падрабізней інфармацыі не было. А бацька мой мне пра суседзій расказваў.

- **Пря каго, напрыклад?**

- Ну, напрыклад, пра Залескіх. Пра маёнтак Місевічы з-пад Ваверкі. Маёнтак трапіў такому Залескаму, яны мелі вось тут землі – Жырмуны, Курмелі, вось у гэтых месцах. І ў яго было двое дзяўчат – прыгажунь. І да адной рускі суддзя лідскі падхаджаваў¹². У Залескага тут быў буйны кавалак зямлі, ён быў сур’езны гаспадар. А другая яго дачка – гэта Гуршчынак бабця, суседзей наших, з Ірэнай Гурскай я сябраваў у маладосці.

- **А што яничэ пра Залескіх?**

- Дык ужо, што знаю, тое і забыў.

- **А што яничэ пра на-вакольных суседзей?**

- Вось яничэ маёнтак Валдацішкі. Суседні маёнтак. Гаспадар – Геншаль.

- **Гэта здаецца, ягоны бацька Людвіка Нарбута з атрадам выгнаў у 1863?**

- Не ведаю. Але пасля 1863 г. ён з сям’ёй у Германію ўцёк. Пры цары так было, абы адсюль пабольш мясцовых са-гнаць, каго ў Сібір, каго ў Еўропу. Валдацішкі быў дастатковая буйны маёнтак. З паўтысячы гектараў было. І калі Пілсудскі да ўлады прыйшоў, прыехалі троі сыны. Тыя, якія ў 63 г. былі дзеци – ужо былі ў гадах. А маёнтак ужо даўно быў польскай уладай падзелены. Засталося гектараў сто, і іх Геншальм на траіх падзялілі.

- **А хто маёнткам вала-даў з 1863 года?**

- А быў рускі генерал Станскі, казалі пра яго. А ў 20-х Станскага не было, і сям’я яго не было. І польскія ўлады землю падзялілі, толькі 100 гектараў асталося і іх на гэтых траіх раздзялілі. Але ў Германіі іх прозвішча стала не Геншаль, а Гензель. І яны не маглі дака-заць сваёй праваты. Адзін з іх свае 30 гектараў аддаў для новай парохі, пад новы касцёл, і сам з’ехаў. Быў нейкім чыноўнікам. Засталіся Людвік і Браніслаў. Яны былі ўжо ў гадах майго бацькі недзе. Яны ўсе троє ў арміі Пілсудскага ваявали. І гэтую зямлю атрымалі не як спадкі, а як дзяржаўную ўзнагароду. Але ў вёсцы Валдацішкі яны падабралі некалькі старых, і гэтыя старыя на судзе пацвердзілі, што яны іх з малых знаюць. А пакуль суды ішлі – выбухнула вайна, і яны маёнтак цалкам так і не атрымалі. А іх я помню. Браніслаў у Варшаву з’ехаў, бачыў яго пару раз, ён сваю зямлю аддаў

Людвіку. У Людвіка быў сын – мой равеснік, гулялі разам. Ну, і нас было 70 гектараў, і ў яго каля таго. А Людвік хадзіў па паляванні, любіў паляванне. І перад паляваннем прыходзіў дазвол атрымашь ад гаспадароў, што дазваляюць яму паляваць на сваёй зямлі. Бацька гаварыў: “Падпісваць нічога не буду, але хадзі дзе хочаш”. А зайдоў было па лясах, як авец у чарадзе. Людвік быў старышнём камісіі па пабудове новага касцёла ў Валдацішках, пісменны быў. Ксёндз быў такі Васілеўскі, варшавян. Не спадабаўся яму. Таму, што ён мог працягніцца. Тады ксёндз прад’явіў пратэзію, што Людвік жыў без шлюбу з жанчынай. “І плюнуў, і сказаў сваім камітэтчыкам: “Пакуль Васілеўскі будзе ксяндзом тут, да той пары касцёл будзе будавацца і ніколі не будзе закончаны”¹³.

Пра лідскую школу імя Габрыеля Нарутовіча

- Пра гэту школу я мала памятаю. Бацькі ўсунулі мяне ў другі клас у 1937 г. Пакінулі меня жыць у Лідзе ў матчынага брата (прозвішча Шмігеры). Яны былі маладыя, яничэ сваіх дзяцей не было. Дзядзька мянене любіў, але хто я быў для цёткі. Яна стала мянене папракаць, я неяк разглядаўся і пехам пайшоў дамоў, так свой клас і не зкончыў. Помятаю сваю настаўніцу, муж у яе быў капітанам у 77 п.п.

І я пайшоў у свою школу недалёка ад дому.

- **А чым займаліся ў Лідзе гэтыя Шмігеры?**

- Да Лідзы яны земляробы былі. У Лідзе – рабацягі. Мелі свайго каня, воз, і наймаліся на будоўлю грузы вазіць. Зараблялі вельмі добра, па 20-30 злотых у дзень. Гэта былі гроши!

Пра Ліду

- **Пераходзім да маёй любімай тэмэ – Ліда, 30-я гады. Усё пра заробкі, цэны і інш.**

- Цэнны памятаю. Кілаграм адборнай каўбасы каштаваў 1 злот. Кілаграм масла быў 1 злот. Ваганні цэнаў былі, гэта ж рынак, аднак больш менш так. Кілаграм мёду быў 1 злот. Пуд зерня каля 2 злотых. Прамысловыя тавары для селяніна былі дарагаватыя. Але для таго, хто працаўваў у горадзе – нармальна. Ровар каштаваў карову, а карова – 150 злотых. Марожанае – недзе 5 грошоў у жыда каштавала.

- **А дзе марозівам гандлявалі ў горадзе?**

- А былі перасоўныя такія вазкі, па магазінах не гандлявалі. Усёды гандлявалі. І на базары, вось тут наспраць венгандлеўскага дома¹⁴, на заходнім баку вуліцы стаяў турмы радок гаспадарчых ятак: лан-

цугі, лемехі, уздоўж Сувальскай, тут і марожаным гандлявалі.

- **Недалёка ад мяснога павільёна?**

- Павільёна не помню. Не, помню, як з Сувальскай на Трэцяга Мая павернеш, дык мясны магазін быў, яны ў асноўным каўбасамі гандлявалі. А на паўднёвым баку рынка, у кірунку з захаду на ўсход быў рад ятак яўройскіх, і гэтыя яткі гандлявалі мясам. А тут, дзе зараз бібліятэка, тут быў буйны гандляр Родзевіч такі. Гэтыя будынкі яго былі, ён тут каўбасы рабіў, гандляваў імі, тут жа было і кіно.

- **А як выглядала маро-зіва?**

- У такіх вафельных рульках. У адных гандляроў порцы ўжо былі накладзеныя ў іх, гатовыя ляжалі ў вазках. У іншых марожанае было ў банках, такіе банкі літраў па 10 у вазках з ільдом стаялі, і на-кладвалі без вагі. Помню, было чырвонае, ну такое не чырвоннае, а ружовае, сінje і белае. Якое хочаш – такое і бяры.

А мы па марожанае са школы хадзілі... там цяпер Польскі дом стаіць. Ручай там быў, і каля яго такі нармальны жылы домік, і ў ім магазін, мы туда па марожанае хадзілі.

- **А дзе паліція была?**

- Не помню, але знаю, што іх мала было. Частакі. Каля каму месяц турмы дадуць – ого! Многі! Мой брат дваюрадны служыў салдатам на заставе, у Паставах, Грынцівіч такі, старэйшы за мяне на мно-га. “Ін расказваў, адзін раз хадзіць сабраць маліны, а яе шмат было і захапіўся. Падыходзіць рускі салдат, і гаворыць:

- Што ты тут рабіш? Ты ўжо 300 метраў як перайшоў у Саветы.

- Як у Расію?

- Дык, ідзі паціху назад, пакуль цябе не злавілі. Я цябе не бачыў.

Брат казаў: “Збяромся на мосце і ў карты гуляем з саветамі разам. Ну афіцэр як насыща, савецкі ці польскі – паразгяне”. Вось такая вось справа была. Паліакі шчыльна не ахоўвалі мяжы, вось гадзіны праз дзве верхам аўд’едуць. А рускія стаялі на адлегласці бачнасці. А калі зловяць пераходчыка граніцы.... адзін раз затрымалі, у саветы ўцёк і вярнуўся назад. Прывялі да сябе. Аказаўся з пад Баранавіч. Ка-жуць: “Чаго ты ўцякаў?” Адказаў: “Ну, а што? Зямлі малы, жыць нечым, а ў Ресей там хапае, можна жыць, думаў там прыладжуся”. Пытаяць: “Ну чаго ты пайшоў, а цяпер варочаешся?” “Не – кажа, – Там не тое, што гавораць”. Даюць яму паперу, што ён затрымани на мяжы: “Прыедзеш у Баранавічы, прыйдзеш у паўдніцу, там цябе пакараюць”. І адпусцілі.

- **А дзе марозівам гандлявалі ў горадзе?**

- А былі перасоўныя такія вазкі, па магазінах не гандлявалі. Усёды гандлявалі. І на базары, вось тут наспраць венгандлеўскага дома¹⁴, на заходнім баку вуліцы стаяў турмы радок гаспадарчых ятак: лан-

каля Фарнага касцёла памя-таеце?

- Помні. Нічога там не было. Стаяла некалькі аўтобусаў, з гэтай стаянкі яны адходзілі і сюды прыходзілі. Адзін ішоў через Ваверку – Забалаць – Радунь – Эйшышкі – Вільня, другі яму наслустрach – Вільня – Жырмуны і на Ліду.

- **Колькі каштавалі квіткі? Людзі карысталіся?**

- Цаны не помню, але людзі ездзілі, даступна было. Я, помню, быў знаёмы з адным з гэтых шафёраў, у 60-я гады ўжо. Ён рабіў у качагарцы ў КЭЧы, моцны дядзька быў яшчэ, расказаў:

- Я рабіў на аўтобусе ў тыя часы.

Я кажу:

- Ну чаму цяпер не рабіш?

- Я пробаваў. Дык не можна рабіць. Усё правяраюць і правяраюць. І ўсе крадуць і крадуць.

- А як было ў гаспадара?

- А што ў гаспадара, яму стараешся прывезці пабо-лей. А як прывязеш, дык ён і сам дасце. Робіш так, каб ён паважаў. Запчасткі гэта была не твая справа. Трэба гума? Колікі каштую? На! Трэба там якая запчастка – на! Не было праблем, абы рабіў.

- **А што яничэ запом-нілася?**

- Ліду ў агульным я памятаю. І ў школу трохі хадзіў. І так часта прыязджалі. Бацька мяне заўсёды з сабой браў. Дома не было калі лішне гаварыць, а вось едучы і расказваў ўсё. Я знаю пра кожны хутар, пра кожнага гаспадара. Быццам бралі мяне пільнаваць воза, але самое галоўнае для мяне, што будзе марожанае.

- **А пра палітыку што-небудзь памятаеце? Выбары якія-небудзь?**

- Помні. Апошнія вы-бары. Вясной 39-га года. Выбіralі ў сейм. Аднаго пасла трохі хадзіў. І так часта прыязджалі. Бацька мяне заўсёды з сабой браў. Дома не было калі лішне гаварыць, а вось едучы і расказваў ўсё. Я знаю пра кожнага гаспадара. Быццам бралі мяне пільнаваць воза, але самое галоўнае для мяне, што будзе марожанае.

- **Міравы пасярэднік Юры Трубяцкі – бацька генерала Кіпрыяна Кандратовіча, міністра абароны БНР.**

- Недабудаваны касцёл стаіць да нашага часу, а “спрытнасць” ксяндза Васілеўскага ў дачыненні да грошай надоўга запомнілася парадкінам.

- **Зараз Савецкая, 11.**

Шымялевіч Міхал Іванавіч (Szymielewicz Michał) – лепшы знаўца гісторыі Лідчыны 20-га стагоддзя. Пра Міхала Іванавіча мала што відома. У адным са сваіх артыкулаў – “Вогсіе і влосе Borcianska” – ён паведаміў, што яго продак барыкі Міхал Шымялевіч жыў у в. Паўлока, у яго было два сыны Марцін і Ян, які перасяліўся ў Подзітву. Міхал Марцінавіч Шымялевіч нарадзіўся ў Паўлочы ў 1801 г, у 1822 г. ажаніўся з Мар’яной Вішнеўскай і жыў на зямлі сваёй жонкі ў Пельссе. У 1936-39 гг. Міхал Шымялевіч быў чальцом рэдакцыіна - выдавецкага камітэта часопіса “Ziemia Lidzka”. Апублікаваў у часопісе 30 краязнаўчых артыкулаў, у кожным нумары друкаваўся яго матэрыял. Артыкулы розныя па тэматыцы: гісторычныя, геаграфічныя, этнографічныя. Грунтуюцца на велізарным фактычным матэрыяле.

- **Жыхар Лідзы, Януш Сегеня (1875-1973), дзед Януша Сегеня, сучаснага жыхара Варшавы, бізнесмена, які цікавіцца сваімі радаводамі і асабістымі з’яўлімі з Іосіфам Хрулем. Януш Сегеня (1875-1973) – аўтар мемуараў “Успаміны пра Ліду канца XIX стагоддзя”. Рэдактар – Януш Сегеня, у**

Валер Санько
**Звіняць жаўрукі ў
 Чарнобыльскім небе**
*Фрагменты з
 дакументальнага рамана*

(Заканчэнне. Пачатак у
 папяр. нумарах.)

Спінены чаўцверты блок ці працуець астатнія блокі, ужо неістотна. Саркафаг, разлічаны максімум на трыццаць гадоў надзеінай працы, дачасна стаў старынью. Раней ён таксама быў з хібамі. У 1986 годзе яго рабілі са звычайнай савецкай усярэдненай якасцю, плюс — на хуткую руку, не ўсюды прытырмліваліся будаўніцкіх нормаў. Удалыя савецкія будаўнікі ўдала пакінулі на саркафагу амаль дзве тысячы патрэбных і непатрэбных адтулінаў і дзіркаў, з гадамі іх нашмат зменшылі.

Цяпер за аў'ектам “Укрыцце” штодня назіраюць людзі і прыборы, яго старана рамантуюць. Пераўтварэнне яго ў экалагічна-бяспечную сістэму ідзе ад 1986 года. Трыццаць краін Еўропы і Амерыкі ўзялі на сябе абавязкаельства, да сакавіка 2007 года усе працы па бяспечнай саркафагу будуть прафинансаваныя, закончаныя.

Непрафінансаваныя, незакончаныя. Стан аў'екта з гадамі не паляпшаецца. Болей за тое, магчыма абрушэнне ўсёй пабудовы. Радыяцыйны пыл, аднаго яго на сценах саркафагу калі дзевяці тон, выпадзе на тры брацкія славянскія краіны, Еўропу, Амерыку. Устанбурыца, рване закапанае паліва — не стане жывога на планеце.

Аператыўнага поўнага фінансавання фактычна амаль няма. На канец 2010 года кошт будаўніцтва ацэнваецца ў 870 мільёнаў ёура.

Шкадавалі грошай пры ўзвядзенні ЧАЭС — выплацілі нашмат-нашмат болей пры ліквідацыі наступстваў аварыі. Пашкадуюць сродкай на аператыўнае ўзвядзенне новага ўкрыцця — распляцяцца людзі ў мільёны разоў большымі праклёнамі, болем, фінансамі. (Ком. правда в Бел., 21.10.2010 г.)

Дакуль чакаць яснасці, пытаецца Раман Кавалёў у прыяцеляў з першага і другога з'ездоў ліквідатораў. Адказу не чуе. Ніхто не можа праясніц сітуацыю. Хаця ўсе ўсэнсівілі: калі ўхне новая катастрофа, будзе Армагедон, знікне ўсё.

— Няйожу Еўропа і сусветная цывілізацыя яшчэ ненаучаныя? — з гэтым пытаннем ходзіць Раман Кавалёў аднойнай групкі кампанейцаў ліквідатораў да другой.

— Табе не здаецца, што паўтараешся некалькі разоў. Казаў пра гэтыя тоны на ліквідатарскіх працах, на першым сходзе ліквідатораў, пасля. Сёння зноў тое ж.

— У кожнага свая до-

Пра тоны выкінутага, забетанаванага і навіслага на аbstаліванні паліва першымі крычалі Лягаса, Барысюк, Люцко, Канопліч, Мікітчанковіч... Усіх настаўнік Кавалёў не ўзгадвае, не можа ўзгадаць. Яму не зразумела, чаму пра ясным яснае павінен клапатаць ён, шараговы беларускі ліквідатар, і асобная ўкраінскія, рускія і беларускія навукоўцы, а ўрады єўрапейскіх дзяржаў гэта як не з'яўляюць? У ЗША і Кітаі мнóstva відушчых спешылістай па многіх пытаннях і проблемах свету. А тут усе аслеплі. Дарэмна наймагутныя краіны свету не бачыць працягу мажлівага чарнобыльскага жаҳоція.

— Трэба не рамантаваць стары саркафаг, а новае ўкрыцце ўзводзіць. Другога выйсця няма, — прамаўляе Раман Кавалёў у любой варгтай кампаніі, пры выпадковай сустэрчы з прыяцелем.

— Нам гэта мовіш? — азываецца той, уторыць другі, трэці.

— Усім.

— Мы таксама тое ж даводзім, — на другім канцы Беларусі паўтараюць слова Рамана Кавалёва Ігар Бадановіч, Аляксей Бялько. — Нікому нашыя веды і доказы не патрэбныя. У Беларусі і ў Еўропе ўсе маленкія. Як некалі ў сэсэсэр.

— У Еўропе не маленькая, разумеюць. На пасля праблему адкладваюць.

— У Еўропе і Амерыцы многія навучыліся пасавецку працаўцаць, яно так, — ужо не смяюцца, горка канстытуцій беларускія ліквідатары. — Баяцца трэба, каб гэтае “пасля-пасля” бокам не вылезла. Усяму свету.

Святасць славянскага плачу вызвоніваецца ў словах і думках беларускага настаўніка Рамана Кавалёва. Краінам Еўропы трэба баяцца, каб пакуль слоўнае горкае Чарнобыльства не стала ўсеагульным плачам, сцяною плачу для ўсяго свету.

А так можа быць, калі ухне з Чарнобыля сусветны Армагедон.

Маліцеся людзі самі, пакуль можаце самастойніць — паасобку і ў цэлым. Бо будзене маліцца з мёртвымі, уваскрасльымі і неўбаскрэслымі. Калі ў светапрастаўленні будзе важдыца не лёс асобнага чалавека, роду, нацыі, калі будзе ацінівацца на вагах планетарнасці нават не чалавецтва — усё жывое на планеце.

Размова са старым шляхціцам

(Распавядае **Хруль Іосіф Іосіфавіч**, 1929 г. н., запісана на Вялікадзень 2010 г., працягласць запісу каля 3 гадзін. Запісаў, апрацаўваў, пракаментаваў і напісаў уводны артыкул **Леанід Лаўрэнш**.)

(Заканчэнне. Пачатак у папяр. нумарах.)

Пра вайну

- Ну а як было пасля 1939 г.?

— Хадзілі мы ў вясковую школу, ужо за першымі саветамі, і быў настаўнік адзін. Іван Іванавіч Ціханаў, яму было толькі 18 гадоў. Ен такі быў, яўна і не адданы саветам, але і не мог ён сам нештта сказаць супраць. Ен мяне адзін раз паклікаў, і кажа: “Перадай бацькам, што вы павінны адсюль з’ехаць”. І не папярэджваў мяне, каб нікому не казаў, сказаў гэтыя слова і ўсё.

- Які гэта быў год?

— 40-вы. Я прыйшоў дахаты і гавару маці, вось так і так. А там быў дзве дзяўчыны, Вільбік такія, побач жылі каля школы. І ён іх там наведаў пастаянна, сябраваў з імі. Маці сустэрліася з імі, і гаворыць: “У мяне ёсьць прадчуванне, што нам тут не месца”. Старэйшая з Вільбікаў кажа: “Гэта так, пастараіцесь, у Сібіры там таксама не соладка”, — але, адкуль што, не сказаў. І мы з’ехаі.

- Куды?

— З’ехаі пад Ліду, на хутар Надзея, каля Бялевіч, яшчэ мы выратавалі 4 каровы, некалькі авечак і кані. І тут мы затрымліміся. А сусед наш, Уладзіслаў Гейштафт застаўся, яго з сям’ёй вывезлі ў Казахстан, там ён і памёр, а жонка з сынам пасля вайны вярнулася і адразу з’ехаі ў Польшу.

- Чый быў хутар?

— Сястры бацькі. Гэта было недзе на Каляды 40-га года і працягнулася да немца. А я летам захварэў запаленнем. Паспаў на зямлі. І пад раніцу я ўжо расхварэўся сур’ёна. А на досвітку нейкі гул. Адны кажуць, што вучэнні, ці нешта яшчэ. А потым прыходзіць цётка, бацькавая сястра, мая хрышчона, і гаворыць: “Ліда гаўрыць!”. А акрамя Ліды яны пасажырскі цягнік разблі, вось тут на пераезде ў канцы Сувальскай. Цягнік спыніўся ў лесе, каля Малэйкаўшчыны, калі станцыю бамблі, а потым, як закончылі, рушыў наперад, але з’явіўся адзін самалёт, і ён гэты цягнік двумя заходамі разблі ўшчэнт. Потым ляжалі толькі каркасы згарэўшага цягніка. Тады людзей (чалавек 40) пахавалі на тэрыторыі бальніцы. Між іншымі ехала Маладзечанская футбольная каманда ў Беласток, гуляць.

- А дзе на тэрыторыі бальніцы?

— Зараз перанеслі, простила на гэтым месцы стаіць нейкі корпус.

- А што яничэ пра 22 чэрвеня?

— Зараз перанеслі, простила на гэтым месцы стаіць нейкі корпус.

- А што яничэ пра 22 чэрвеня?

— Сёе-тос памятаю. Мяне прывезлі ў Ліду ў бальніцу.

А ўжо вайна. І дзіцячая бальніца была насупраць старой паліклінікі, там у корпусе зараз аналізы прымаюць. І ў двары паставілі. Я ляжаў на возе, а нямецкі самалёт Сувальскую бамблі. Яны яе не бамблі, яны яе палілі. Кідалі нешта, гаварылі — на бруку гарэла. Але касцёлы ўцалелі адрова. А так увесь цэнтр згарэў. І я ляжаў і глядзеў, нікага страху, бо тэмпература высока, а самалёты ныраюць толькі раз за разам — УХ! УХ! І полыма!

- Шмат было самалётаў?

— Яны неяк кругам адходзілі над горадам, некалькі штук іх было, можа з тры. Мне здаецца, што яны былі з адным матарам. Потым мяне адсюль паперлі канём у Жырмуны. Там бальніца была, за касцёлам, там дзе дом ксяндзўскі. А там быў яўрэй галоўны лекар, ён некалі працаўаў у Радуні.

- У Лідзе ўжо не маглі дапамагчы?

— Ліда ўжо згарэла. Усё растраслося. Прыехалі ў Жырмуны, і гэты лекар мяне пакінуў у бальніцы. Яны пакінулі толькі тых, каго траба лячыць і чакалі, чым што скончыцца. Мяне пратрымаў ён да чацвярга, справа пайшла на папраўку. І мы ўжо ў першых днях ліпеня прыехалі дадому — у Воўкавічы. Паспелі пасадаць невялікі кавалачак бульбы, і гэта бульба паспела вырасці і нас выратавала, з паўтоны на капалі. Ну і быў 4 каровы, а гэта ўжо нешта!

- Ваша зямля была кінутая ў гэты год?

— Сельсавет некаму бярог нашы сенакосы, а ворная зямля была кінутая. Сусед гаварыў, што яны пробавалі дзяліць. Прыехалі з сельсавета і сказаў: “Табе па гэты камень, а табе па гэты камень”. Калі падехалі, мужчыны сабраліся і вырашылі: “Э-э, гэта не даўгавечны раздзел, і не ўзялі”. Так што было дзе каровы пасвіць. А авечкі пакралі адступаючыя чырвоныя часткі. А што, 5 000 арміі стаяла за 2 км ад нас, у лесе, бліжэй да Радуні. Калі ўцяклі, штук 15 зенітак засталося. І потым увесь ліпень цягнуліся акружэнцы. Свае коні яны ўсе з’елі. Яны за Гудамі хацелі шашэйную дарогу на Вільню перайсці. І тут іх разблі, яны рассыпаліся. Каравы мы схавалі ў альшыну, а авечкі ноччу ў нас забралі. Людзі ж галодныя і гінуўшыя. Але зіму пражылі не так ужо і цяжка. З хлебам было цяжкавата.

- А ў вайну што было ў гімназіі гарадской?

— Гэйткі — камісарыт, гарадская управа была. Сцяг немецкі вісэў.

- А не бел-чырвонабелы?

— Не, нямецкі. Тут недзе была палітычная паліцыя беларуская, у раёне дзе зараз ЗАГС ці санстанцыя, недзе тут, у гэтых доміках. Як іх назвалі... у белых пінжаках яны хадзілі, такія хлопцы... беларусы.

- А чым яны займаўся?

— Даўшы. Якія не ведаю, не казалі пра іх. Мясцовыя яны былі. Яны тут асабліва вялікай ролі не ігралі.

Пра АК

- А што вы можаце сказаць пра АК?

— Адправілі мяне нешта завесці гэтым белым партызанам, АК-аўцам, дарослага можа пасылаць не хацелі, а хлапчика падсунулі. Я і падехаў. Знайшоў ўсё, што трэба было ў гэты Нацкай пушчы, у раёне Салтанішак.

- Нацкая пушча — 29-та жу Начы?

— Так, Нача, былі Лідскі павет, зараз у Літве... І я там знайшоў іх, знайшоў цэлы атрад.

- У Лесе?

— Не, у маёнтку. Забыў назну. Калі б што, дык знайшоў бы, а назну забыў... Прывёз я звычайнія рэчы — посуд, мяшок тытунью ў пакетах, нейкую вонратку, харчи, нейкія яшчэ рэчы... Я знайшоў, гэта ўсё ім аддаў і падехаў дамоў.

- Хто быў камандзір?

— Я толькі памятаю, звалі яго ОЛЕСЬ, польскі пачучнік.

- Шмат іх было?

— Чалавек 200, не меней.